

ИQTISODIYOTINING BARQAROR RIVOJLANISHIDA BIZNES JARAYONLARINI MODELLASHTIRISH VA PROGNOZLASH MASALALARI

Farg'ona soliq texnikumi yetakchi o'qituvchisi

X.O'rmonov

Farg'ona soliq texnikumi o'quvchisi

Burxoniddinov Muxammadyunus

Farg'ona soliq texnikumi o'quvchisi **Isroilov Sarvar**

Annotatsiya: Mazkur maqolada mamlakatimizda biznes tendensiyalarining modellari va prognoz natijalarini statistik baholanib, biznesning rivojlanish jarayonlarini modellashtirish va prognozlashga qaratilgan yondashuvlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: biznes, tadbirkorlik, jarayon, bevacita va bilvocita omillar, statistik tahlil, modellashtirish, prognozlash, strategiya.

Kirish

Ўзбекистонда инновацион ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш, камбағаллик даражасини пасайтиришда кичик бизнес ва хусусий тadbirkorlik субъектларининг самарали ривожини учун ҳуқуқий, молиявий-иқтисодий шарт-шароит яратиш, уларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш бўйича кенг қамровли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Республикамиз Президенти «Мамлакатимизни 2020 -йил ва келгуси 5 йилда ривожлантириш бўйича устувор йўналиш ва вазифаларни белгилаб олишда, энг асосийси, халқимиз учун фаровон ва муносиб турмуш шароитини яратиш бериш, одамларимиз етарли даромад топиши учун энг қулай бизнес ва инвестиция муҳитини шакллантириб, янги-янги корхоналар ҳамда иш жойларини кўпайтиришимиз зарур» деб таъкидлайди[1]. Ўзбекистонда бизнес субъектларини ташкил қилишни

соддалаштириш билан боғлиқ чора-тадбирлар олиб борилаётганлиги сабабли уларнинг сони ошиб бормоқда.

Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотларига асосланиб, 2015-2020-йилларда фаолият кўрсатаётган бизнес субъектларининг якка тартибда, юридик шахс ташкил этган ҳолда, шунингдек, жисмоний шахс сифатида рўйхатдан ўтганларни ўсиш тенденциясида эканлигини кўришимиз мумкин. 2015-йил кўрсаткичлари билан таққослаганда, 20 ва 11 баробар кўпайган. Иқтисодиётда банд бўлганлар сонида бизнеснинг улуши ортиб бормоқда. Хусусан, 2000- йилда 4467,1 минг киши бизнес билан банд бўлган бўлса, бу кўрсаткич 2020- йилга келиб, қарийб 2,2 баробарга ошган. Фоизларда эса 49,7 % дан 73,8 % га мос равишда ўзгарган. Мамлакатимизда соҳага оид қабул қилинган фармон ва қарорларда белгилаб берилган вазифалар ижросини таъминлаш ва юқоридаги вазиятни эътиборга олган ҳолда бизнеснинг ривожланиш жараёнларини статистик таҳлил қилиш, моделлаштириш ва прогнозлашнинг услубий асосларини ишлаб чиқиш сегментларига дифференциал ёндашиш, ривожланиш тенденцияларини замонавий талаблар асосида статистик нуқтаи назардан қайта кўриб чиқиш, прогноз кўрсаткичларини асослашда нормал тақсимот ва оптимал қийматлар каби қонуниятлардан фойдаланиб статистик ишонч интервали даражасини оширишга қаратилган илмий-тадқиқотлар қамровини кенгайтириш мақсадга мувофиқ.

Мамлакат ЯИМ таркибидаги бизнес улушини кўпайтириш жараёнида иштирок этувчи ҳамда уларга бевосита ва билвосита таъсир қилувчи, шу билан бирга, бир-бири билан ўзаро стохастик алоқада бўлган омиллар, бу омиллар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик таъсир даражасини аниқлаш Ўзбекистонда бизнес ривожланиш жараёнларини статистик таҳлил қилиш усулларини такомиллаштириш, бизнес ривожи тенденцияларини прогноз қилиш, таҳлил натижалари асосида қай бир соҳага эътибор қаратиш лозимлигини аниқлаш, бизнеснинг ривожланиш тенденциялари моделини тузиш ва уни баҳолаш бизнеснинг ривожланиш йўналишларини белгилаш ва танлаш имконини

яратади. Кўп омилли регрессия тенгламаларини тузиш моделларни шакллантириш масалаларини ечишдан бошланади. Улар ўз ичига икки масалани олади: биринчиси, омилларни саралаш бўлса, иккинчиси, регрессия тенгламаси кўринишини танлашдан иборат. Ўзбекистонда кичик бизнес томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ҳажмига таъсир этувчи омилларнинг 2000-2020- йиллар давомидаги ўзгариши ўрганилди. Бизнеснинг ЯИМдаги ҳажми боғлиқ ўзгарувчи сифатида ва уни шаклланишинига таъсир этувчи 14 та омил ўзгарувчилар, эконометрик модель тузишда “Катта сонлар Қонуни” тамойилига асосан омиллар танлаб олинди. Танланган омилларни бизнеснинг ривожланишига таъсир этувчи бевосита ва билвосита омилларга бўлиш орқали уларнинг алгоритми ишлаб чиқилди ҳамда ушбу омиллар бизнес ривожланишига қай даражада таъсир кўрсатишини гипотезалар асосида таҳлил қилинди.

Бунда бевосита таъсир этувчи омилларга кичик бизнеснинг қишлоқ, ўрмон ва балиқ ҳўжалиги тармоғидаги, қурилишдаги, савдодаги, юк ташишдаги, саноатдаги, юк айланмасидаги, йўловчи ташишдаги, йўловчи айланмасидаги ҳажми каби 8 та омиллар гуруҳи ва билвосита таъсир этувчи омилларга кичик бизнеснинг экспорт ҳажмидаги, инвестициядаги, пулли хизматлардаги, жами хизматлардаги, импорт ҳажмидаги, бандликдаги ҳажми каби 6 та омил гуруҳига ажратилди. Моделни шакллантиришда натижавий ва омил белгиларда мультиколлинеарликни текшириш учун корреляцион жадвали тузилди. Ўн хил вариантда моделлар орасидаги алоқадорлик текширилди, жуфт корреляция коэффициентлари 0,8 дан юқори бўлган коллинеар омиллардан бирини регрессиядан чиқариб ташланди[8]. Бевосита омиллар таъсири натижасида бизнеснинг саноатдаги улуши ва кичик бизнеснинг юк айланмасидаги улуши 1 фоизга ортиши мос равишда кичик бизнес ҳажмини 0,37 фоизга ва 0,21 фоизга камайишига олиб келиши аниқланди. Агар кичик бизнес субъектининг қурилишдаги улуши билан савдодаги улушини 1 фоизга оширилса, у ҳолда кичик бизнес субъектлари томонидан ишлаб чиқарилаётган ялпи маҳсулот ҳажми мос равишда 1,28 фоиз ва 0,61 фоиз қўшимча ошириш имконияти

мавжудлиги аниқланди. Бундай натижаларга кўра, ҳозирги кунда кичик бизнес субъектлари фаолиятини қурилиш ҳамда савдо соҳаларига қаратиш мақсадга мувофиқ.

Юқоридаги икки моделнинг натижалари умумлаштирилиб, бизнес ривожланишининг сценарий ҳолатларида бевосита ва билвосита таъсир қилувчи омиллар натижага таъсир кучи бўйича табақаланган, яъни бевосита таъсир этувчи энг кучли омил қурилиш соҳаси бўлиб, билвосита таъсир қилувчи омил экспорт эканлиги аниқланди. Кичик бизнес соҳасида ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ҳажмига таъсир қилувчи бевосита ва билвосита омиллар асосида ишлаб чиқилган моделларга асосан бизнес жараёнларининг прогноз вариантларини ишлаб чиқиш мумкин.

2026- йилгача бизнес жараёнлари ривожланиши моделининг прогноз аниқлиги МАРЕ мезони текшируви натижалари бўйича ва муқобил сценарийлар пессимистик, оптимистик ва базисли усулларда II хил вариант асосида ҳисобланди. Ушбу вариантлар асосида модель қуриш ва прогноз қилиш пандемия ва ундан кейинги даврлардаги ўзгаришга тайёр туриш, соҳани давлат томонидан қўллаб-қувватлаш даражаси, шакллари ва усулларига боғлиқ бўлади.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР.

Бизнеснинг иқтисодий-статистик таҳлилини такомиллаштириш бизнес субъектларининг иқтисодий фаолияти таҳлили ва режалаштиришни такомиллаштиришга қаратилган тадбирлардан бири эканлиги, бизнеснинг ривожланишини эконометрик моделлар ёрдамида кузатиш, ўрганиш ва прогнозлаш муҳим аҳамиятга эга. Тадқиқ қилинаётган бизнесни ривожланиш тенденциялари саккизта бевосита (I вариант) ва олти та билвосита омил (II вариант)га ажратилиб, жараённинг эконометрик моделлари оптимистик, пессимистик ва базисли сценарийлар асосида прогноз қилинди. Прогноз натижаларига асосан 2026- йилга келиб, пессимистик назариянинг I варианты бўйича 368597,1 млрд. сўмлик кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектлари

томонидан маҳсулотлар ишлаб чиқарилса, II вариант бўйича 359642,8 млрд. сўмлик маҳсулотлар ишлаб чиқарилади. Оптимистик сценарий бўйича

I-вариантда 560124,7 млрд. сўмлик бизнес маҳсулотлари ишлаб чиқарилса, II-вариант бўйича 523104,9 млрд. сўмлик маҳсулотлар ишлаб чиқарилиши кутилмоқда. Яратилган эконометрик модель Республикада бизнесни ривожланиш жараёнини мониторингини олиб боришда муҳим ўрин эгаллаши ва мамлакатда бизнес жараёнини бошқаришда муҳим аҳамият касб этади

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси 25.01.2020//<https://uza.uz/uz/politics>.
2. Салаев С.К. “Кичик бизнес ривожланиш тенденцияларини моделлаштириш ва башоратлаш”. Докторлик диссертацияси автореферати. – Т.: 2008 й.
3. Абдуллаева И.М. “Эконометрический анализ хозяйственной деятельности фирмы (на примере АООТ “Рохат” Наманганской области). Докторлик диссертацияси автореферати. – Т.: 2008 й.
4. Джалилов Х. “Истеъмол сарфлари ва ЯИМ ўртасидаги боғланишнинг статистик тадқиқот усулларини такомиллаштириш” (МХТасосида). Докторлик диссертацияси автореферати. – Т.: 2004 й.